

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲-  
 جامعه در قرآن / مؤلف جوادی آملی؛ تنظیم و ویرایش: مصطفی خلیلی. - قم: مرکز نشر اسراء.  
 ۵۵۲ ص. - (تفسیر موضوعی قرآن کریم؛ ج ۱۷)  
 فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیفا.  
 ISBN: 978-964-8739-11-4

کتابنامه: ص. [۵۵۰] - ۵۵۲.  
 نمایه.  
 ج. ۱۷ (چاپ اول: ۱۳۸۷).  
 ۱. تفاسیر شیعه - قرن ۱۴. الف. خلیلی، مصطفی، تحقیق و تنظیم. ب. عنوان. ج. فروست.  
 ۲۹۷ / ۱۷۹ BP ۹۸ / ج ۹  
 ۱۷. ج.  
 ۱۳۸۷  
 کتابخانه ملی ایران  
 ۲۴۰۶۷ - ۷۹ م

## بخش پژوهشی قرآن و عترت

### گروه تفسیر موضوعی

- کتاب: ..... تفسیر موضوعی قرآن کریم \* جامعه در قرآن
- مؤلف: ..... آیه الله جوادی آملی (دام الله العالی)
- تحقیق و تنظیم: ..... حجة الاسلام مصطفی خلیلی
- ویرایش: ..... حجة الاسلام سعید بندعلی
- ناشر: ..... مرکز نشر اسراء
- حروف نگاری و صفحه آرایی: ..... مرکز نشر اسراء
- چاپخانه: ..... مرکز چاپ و نشر اسراء
- نوبت چاپ: ..... اول
- سال نشر: ..... بهار ۱۳۸۷ هـ. ش
- شابک: ..... ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۳۹-۱۱-۴
- تیراژ: ..... ۳۰۰۰ نسخه
- قیمت: ..... ۵۵۰۰۰ ریال

همه حقوق طبع محفوظ است

آدرس: قم، بلوار امین، کوچه شماره ۸، پلاک ۱۳۷

تلفن: ۶۶۴۱۶۲۱ - ۶۶۴۱۶۲۲ - ۲۹۳۱۱۷۸ - ۲۹۳۱۱۷۹ - ۶۶۴۱۶۲۱

پست الکترونیک: Publish\_center@esra.co.net

www.esra.ir

## فهرست موضوعات

سخن ناشر ..... ۱۷

### بخش یکم. کلیات

فصل یکم. تعریف و تقسیم جامعه ..... ۲۳

اجتماعی بودن بشر ..... ۲۴

مفهوم اجتماع و جامعه ..... ۲۵

فرق جامعه و اجتماع ..... ۲۶

جامعه از نگاه جامعه شناسان ..... ۲۷

جامعه و اقسام آن از دیدگاه حکما ..... ۲۸

۱. مدینه جاهله : ..... ۲۹

۲. مدینه فاسقه : ..... ۲۹

۳. مدینه مبدله : ..... ۲۹

۴. مدینه ضالّه : ..... ۳۰

زندگی اجتماعی از نگاه قرآن ..... ۳۱

مفهوم جامعه در قرآن ..... ۳۴

تحلیل عقلی زندگی اجتماعی ..... ۳۹

فصل دوم. نهادهای اجتماعی ..... ۴۷

نهاد اجتماعی ..... ۴۷

۱. تعریف ..... ۴۷

۲. ویژگی ها ..... ۴۸

۳. اقسام ..... ۴۹

۱. نهاد خانواده ..... ۴۹

## ۶ ..... فهرست اجمالی موضوعات

|    |                                       |
|----|---------------------------------------|
| ۵۱ | ..... ب. نهاد تعلیم و تربیت (تربیتی)  |
| ۵۳ | ..... ج. نهاد اقتصادی                 |
| ۵۶ | ..... د. نهاد سیاسی - حکومتی          |
| ۵۷ | ..... هـ. نهاد دینی                   |
| ۵۹ | ..... کارکرد دین در جامعه             |
| ۶۳ | ..... فصل سوم. عوامل تشکیل جامعه      |
| ۶۳ | ..... ۱. عامل زیستی                   |
| ۶۵ | ..... ۲. کمالخواهی                    |
| ۶۶ | ..... ۳. حس کنجکاوی                   |
| ۶۷ | ..... ۴. عامل همسرخواهی               |
| ۶۸ | ..... ارکان اساسی استحکام خانواده     |
| ۷۰ | ..... امساك به معروف و تسریع به احسان |
| ۷۲ | ..... قرآن و ارشادات اخلاقی           |
| ۷۳ | ..... تربیت اجتماعی در نگاه قرآن      |
| ۷۵ | ..... تحکیم جامعه از دیدگاه قرآن      |

## بخش دوم. ساختار جوامع انسانی

|    |                                         |
|----|-----------------------------------------|
| ۷۹ | ..... فصل یکم. اقسام جامعه              |
| ۸۰ | ..... ۱. جامعه الحادی و ساختار آن       |
| ۸۲ | ..... شعار جامعه الحادی                 |
| ۸۳ | ..... مجریان قانون در جوامع الحادی      |
| ۸۵ | ..... ساختار جامعه توحیدی               |
| ۸۷ | ..... هدف افراد در جامعه الهی           |
| ۸۸ | ..... قانونگذار در جامعه الهی           |
| ۹۰ | ..... اصالت توحید در نظام الهی          |
| ۹۲ | ..... توحید، دژ امن الهی                |
| ۹۷ | ..... فصل دوم. منطق جامعه الهی و الحادی |
| ۹۷ | ..... اصالت عقل و اصالت حس              |
| ۹۸ | ..... ۱. تفاوت در روش                   |

## فهرست اجمالی موضوعات ..... ۷

|     |                               |
|-----|-------------------------------|
| ۱۰۲ | ۲. تفاوت در گستره منطق        |
| ۱۰۳ | ۳. تفاوت در آثار منطق         |
| ۱۰۵ | تمایز دو اندیشه در مبنا       |
| ۱۰۷ | مبنای موحدان در روایات        |
| ۱۱۳ | فصل سوم. قطب‌بندی‌های اجتماعی |
| ۱۱۴ | تعریف طبقاتی بودن             |
| ۱۱۸ | عوامل بنیادین وجود طبقات      |
| ۱۱۹ | ۱. دیدگاه اقتصادی             |
| ۱۲۰ | ۲. دیدگاه کارکردگرایی         |
| ۱۲۱ | ۳. نظریه تضاد درونی           |
| ۱۲۲ | ۴. نظریه ضرورت خلقت           |
| ۱۲۳ | ۵. دیدگاه فرهنگی              |
| ۱۲۳ | قرآن و عوامل پیدایش طبقات     |
| ۱۲۴ | ۱. عامل اعتقادی و فرهنگی      |
| ۱۲۷ | ۲. عامل اخلاقی                |
| ۱۲۹ | ۳. عامل اجتماعی               |
| ۱۳۱ | ۴. عامل اقتصادی               |
| ۱۳۴ | ۵. عامل سیاسی                 |
| ۱۳۷ | ۶. عامل نگرش انسانی           |
| ۱۴۴ | طبقات و مسئولیت‌های اجتماعی   |
| ۱۴۷ | جنبه الهی داشتن طبقات اجتماعی |
| ۱۵۰ | جامعه‌بی طبقه                 |

## بخش سوم. اسلام آیین زندگی

|     |                     |
|-----|---------------------|
| ۱۵۵ | فصل یکم. حقیقت حیات |
| ۱۵۵ | مفهوم لغوی حیات     |
| ۱۵۶ | مفهوم اصطلاحی حیات  |
| ۱۵۶ | مفهوم حیات در حکمت  |
| ۱۵۸ | اقسام حیات          |

## ۸ ..... فهرست اجمالی موضوعات

|     |                                                                |
|-----|----------------------------------------------------------------|
| ۱۶۶ | ..... مراتب حیات در حکمت                                       |
| ۱۶۷ | ..... مراتب حیات در شریعت                                      |
| ۱۶۹ | ..... مراتب حیات از نگاه امام سجاده <small>علیه السلام</small> |
| ۱۷۱ | ..... فصل دوم . حیات انسان در اسلام                            |
| ۱۷۱ | ..... حیات حقیقی انسان از نگاه قرآن                            |
| ۱۷۴ | ..... حکمت حیات در اسلام                                       |
| ۱۷۵ | ..... اهداف سه گانه حیات                                       |
| ۱۷۵ | ..... ۱ . عبادت خداوند سبحان                                   |
| ۱۷۶ | ..... ۲ . عبودیت                                               |
| ۱۷۷ | ..... ۳ . مظهر ربوبیت و ولایت حق                               |
| ۱۷۷ | ..... هدف زندگی انسان در قرآن                                  |
| ۱۸۰ | ..... حیات در جوامع روایی                                      |
| ۱۸۳ | ..... تفسیر زندگی در حدیث بندگی                                |
| ۱۸۴ | ..... اصول بندگی                                               |
| ۱۸۷ | ..... فصل سوم . حیات اجتماعی انسان در اسلام                    |
| ۱۸۷ | ..... اساس حیات اجتماعی در اسلام                               |
| ۱۸۸ | ..... ۱ . اصل توحید                                            |
| ۱۹۱ | ..... اقتراح امام خمینی                                        |
| ۱۹۳ | ..... ۲ . اصل عدالت                                            |
| ۱۹۵ | ..... آرمان گرایی اسلام                                        |
| ۱۹۸ | ..... تحقیقت اسلام در حدیث دیگران                              |
| ۲۰۳ | ..... از اسارت تا رباوت                                        |
| ۲۰۵ | ..... رهاورد اسلام از نگاه امام علی <small>علیه السلام</small> |
|     | ..... <b>بخش چهارم . جامعه در قرآن</b>                         |
| ۲۱۱ | ..... فصل یکم . ابعاد اجتماعی اسلام                            |
| ۲۱۴ | ..... زوایای اجتماعی اسلام                                     |
| ۲۱۷ | ..... مسائل اجتماعی در قرآن                                    |
| ۲۱۸ | ..... ۱ . اقتصاد                                               |

|     |                                  |
|-----|----------------------------------|
| ۲۱۸ | ا. بهره‌گیری از مواهب طبیعی      |
| ۲۱۹ | ب. درمان فقر اجتماعی             |
| ۲۲۰ | ج. تشویق به اتفاق عمومی          |
| ۲۲۰ | د. پلیدی ربا در جامعه            |
| ۲۲۱ | هـ. حراست از اموال یتیمان        |
| ۲۲۲ | ۲. امور اجتماعی                  |
| ۲۲۲ | ا. ملاک امتیاز اجتماعی افراد     |
| ۲۲۲ | ب. اهداف اجتماعی انبیا           |
| ۲۲۳ | ج. انبیا الگوهای اجتماعی         |
| ۲۲۳ | د. سیره اجتماعی انبیا            |
| ۲۲۴ | هـ. شیوه انبیا در بیداری ملت‌ها  |
| ۲۲۵ | و. عدم استعانت از کافران         |
| ۲۲۶ | ز. اطاعت نکردن از کافران         |
| ۲۲۶ | ح. عوامل فساد در جامعه           |
| ۲۲۷ | ط. اماکن عام عبادی               |
| ۲۲۸ | ی. غفلت اجتماعی                  |
| ۲۲۸ | ک. سعادت جامعه                   |
| ۲۲۹ | ل. دشمنان جامعه اسلامی           |
| ۲۲۹ | م. جایگاه مفسدان در جامعه اسلامی |
| ۲۳۰ | ن. زوال فساد اجتماعی             |
| ۲۳۱ | س. پاداش مهاجرت                  |
| ۲۳۱ | ع. رسالت اجتماعی مؤمنان          |
| ۲۳۲ | ف. هدف منافقان از خدمات اجتماعی  |
| ۲۳۲ | ص. غایت فضایل اجتماعی            |
| ۲۳۳ | ق. سرپرستی سفیهان                |
| ۲۳۴ | ۳. قرآن و امور نظامی             |
| ۲۳۴ | ا. ظلم ستیزی                     |
| ۲۳۵ | ب. قدرت دفاعی                    |
| ۲۳۶ | ج. مقابله به مثل                 |

|     |                                        |
|-----|----------------------------------------|
| ۲۳۶ | د. تشویق به جهاد و شهادت               |
| ۲۳۶ | هـ. پیروزی مسلمانان بر کافران          |
| ۲۳۷ | و. پایداری                             |
| ۲۳۸ | ۴. قرآن و اخلاق اجتماعی                |
| ۲۳۸ | ا. سیرهٔ تقوای پیشگان                  |
| ۲۳۹ | ب. نیکوکاری در جامعه                   |
| ۲۴۰ | ج. آداب پیامبران با اسیران             |
| ۲۴۰ | د. اجتناب از گمان زیاد در حیات اجتماعی |
| ۲۴۱ | هـ. نقد رفتار اجتماعی منافقان          |
| ۲۴۲ | و. تشویق به وحدت                       |
| ۲۴۳ | ز. عدم پیمان شکنی در روابط اجتماعی     |
| ۲۴۴ | ح. وساطت در صلح و دوستی                |
| ۲۴۵ | ط. آثار اجتماعی ترک اوامر الهی         |
| ۲۴۵ | ی. نهی از خوی استکباری                 |
| ۲۴۶ | ۵. سیاست                               |
| ۲۴۷ | ا. عدم نگرانی از سلطهٔ کافران          |
| ۲۴۷ | ب. نفی احزاب                           |
| ۲۴۸ | ج. خیانت رهبران جامعه                  |
| ۲۴۸ | د. آرزوی کافران                        |
| ۲۴۹ | هـ. زدودن منازعات اجتماعی              |
| ۲۴۹ | و. کتمان حق عامل اختلاف و شبهه افکنی   |
| ۲۵۰ | ز. عدم حمایت از خائنان                 |
| ۲۵۱ | ح. خلافت مؤمنان در جامعه               |
| ۲۵۲ | ط. شرایط حاکم جامعه                    |
| ۲۵۵ | فصل دوم. جامعه در آینه روایات          |
| ۲۵۵ | ۱. نماز جماعت                          |
| ۲۵۸ | ۲. حج                                  |
| ۲۵۹ | ۳. جهاد                                |
| ۲۶۰ | اهمیت حضور مردم در جامعه               |

فهرست اجمالی موضوعات ..... ۱۱

|     |       |                                     |
|-----|-------|-------------------------------------|
| ۲۶۲ | ..... | سهم مردم در عرصه اجتماع             |
| ۲۶۳ | ..... | تأکید قرآن بر حضور مردم در صحنه     |
| ۲۶۷ | ..... | فصل سوم. نسبت اسلام با دنیا         |
| ۲۶۷ | ..... | قلمرو کارکرد دین                    |
| ۲۶۸ | ..... | ۱. اندیشه متحجرانه                  |
| ۲۶۹ | ..... | ۲. دیدگاه روشنفکرانه                |
| ۲۶۹ | ..... | خطر دو اندیشه متحجرانه و روشنفکرانه |
| ۲۷۳ | ..... | ۳. دیدگاه میانه                     |
| ۲۷۴ | ..... | تأکید قرآن بر بهره‌مندی از دنیا     |
| ۲۷۷ | ..... | تلاش در تولید و قناعت در مصرف       |
| ۲۷۸ | ..... | فروق زندگی زاهد با عاقل             |
| ۲۸۳ | ..... | یادسپاری                            |

**بخش پنجم. اسلام و جامعه، موانع و راهکارها**

|     |       |                                                 |
|-----|-------|-------------------------------------------------|
| ۲۸۷ | ..... | فصل یکم. اصالت فرد و جامعه                      |
| ۲۸۷ | ..... | پیشینه بحث                                      |
| ۲۸۸ | ..... | مفاهیم سه‌گانه اصالت                            |
| ۲۸۸ | ..... | ۱. اصالت حقوقی                                  |
| ۲۸۹ | ..... | معنای حقوقی اصالت در اسلام                      |
| ۲۹۱ | ..... | ۲. اصالت اجتماعی                                |
| ۲۹۳ | ..... | ۳. اصالت فلسفی                                  |
| ۲۹۴ | ..... | اقتراح دانشمندان                                |
| ۲۹۴ | ..... | ۱. نظریه مخالفان اصالت جامعه                    |
| ۲۹۷ | ..... | ۲. دیدگاه موافقان اصالت جامعه                   |
| ۳۰۱ | ..... | اقسام ترکیب                                     |
| ۳۰۳ | ..... | ترکیب جامعه                                     |
| ۳۰۳ | ..... | دیدگاه علامه طباطبائی <small>رحمته‌الله</small> |
| ۳۰۵ | ..... | ابتکار قرآن درباره جامعه                        |
| ۳۰۷ | ..... | تنظیر عام قرآن                                  |

|     |                                                     |
|-----|-----------------------------------------------------|
| ۳۰۸ | قرآن و ارائه رفتار جامعه‌پسند                       |
| ۳۰۹ | نامه اعمال فرد و جامعه                              |
| ۳۱۲ | تحلیل نظریه علامه <small>رحمته</small>              |
| ۳۱۶ | تفاوتین اعتباری و حقیقی                             |
| ۳۱۷ | اطلاق امت بر حیات حیوانات                           |
| ۳۱۷ | حقیقی و اعتباری بودن جامعه در روایات                |
| ۳۲۱ | تحلیل نهایی اصالت فرد یا جامعه                      |
| ۳۲۱ | ۱. هویت انسانی فرد بدون جامعه                       |
| ۳۲۳ | ۲. جامعه، ماهیت یا مفهوم؟                           |
| ۳۲۴ | ۳. وجود حقیقی و اعتباری                             |
| ۳۲۶ | ۴. استشهاد به وجود عینی عدد                         |
| ۳۲۷ | معنای وحدت و اقسام آن در حکمت متعالیه               |
| ۳۲۸ | ۵. مبانی گوناگون وجود جامعه در خارج                 |
| ۳۳۰ | ۶. وجود عینی جامعه بر مبنای نفی ماده و صورت ارسطویی |
| ۳۳۱ | ۷. صعوبت اثبات وجود جامعه بنابر لزوم وحدت صورت نوعی |
| ۳۳۲ | ۸. پیوند ارواح جامعه در وجود عقلی                   |
| ۳۳۳ | ۹. ترسیم وجود جامعه بر اساس وحدت اطلاقی فیض حق      |
| ۳۳۷ | ۱۰. انحلال جامعه در معاد                            |
| ۳۳۸ | ۱۱. وجود جامعه از منظر هستی‌شناسی و جامعه‌شناسی     |
| ۳۳۹ | ۱۲. تفسیر جامعه به جامعه                            |
| ۳۴۱ | ۱۳. امامت و ولایت، عامل تحقق عینی جامعه             |
| ۳۴۷ | چکیده سخن                                           |
| ۳۴۹ | فصل دوم. عوامل شکوفایی جامعه                        |
| ۳۵۰ | ۱. سهم مهم وحی در تعالی جامعه                       |
| ۳۵۲ | ۲. فرهنگ و معرفت                                    |
| ۳۵۴ | ۳. اتحاد و وحدت                                     |
| ۳۵۴ | ملاك و آثار اتحاد در قرآن                           |
| ۳۵۸ | ملاك و آثار اتحاد در روایات                         |
| ۳۶۰ | نقش انبیا در وحدت اجتماع                            |

|                                                |     |
|------------------------------------------------|-----|
| اختلاف معدوح و مذموم .....                     | ۳۶۱ |
| نقش انبیا در سرعت بخشیدن به حق .....           | ۳۶۳ |
| اثر شریعت در ایجاد وحدت .....                  | ۳۶۴ |
| ۴. عدالت گستری .....                           | ۳۶۶ |
| ۵. قانون مداری .....                           | ۳۶۹ |
| ۶. نقش رهبری در تعالی جامعه .....              | ۳۷۱ |
| ۷. صبر و استقامت .....                         | ۳۷۳ |
| ۸. محبت و تألیف قلوب .....                     | ۳۷۴ |
| ۹. عزت (نفوذ ناپذیری) .....                    | ۳۷۵ |
| ۱۰. امر به معروف و نهی از منکر .....           | ۳۷۷ |
| فصل سوم. عوامل انحطاط جامعه از نگاه قرآن ..... | ۳۷۹ |
| ۱. اختلاف و تفرقه .....                        | ۳۷۹ |
| خاستگاه اختلاف در بدیهیات .....                | ۳۸۰ |
| أ. عامل روانی و روحی .....                     | ۳۸۱ |
| قرآن و درمان امراض نفسانی .....                | ۳۸۳ |
| ب. عامل اخلاقی و عملی .....                    | ۳۸۴ |
| ج. شرایط محیط .....                            | ۳۸۶ |
| ۲. ظلم و تعدی به حقوق یکدیگر .....             | ۳۸۷ |
| ۳. جهل .....                                   | ۳۸۹ |
| ۴. اسراف و تبذیر .....                         | ۳۹۰ |
| ۵. رفاه طلبی و زیاده خواهی .....               | ۳۹۱ |
| ۶. تقلید غیر محققانه .....                     | ۳۹۳ |
| ۷. کفر و انکار حقیقت .....                     | ۳۹۵ |
| ۸. فقر و محرومیت .....                         | ۳۹۸ |
| ۹. گناه و ترك اوامر الهی .....                 | ۴۰۰ |
| تفسیر صحیح از پیشرفت و انحطاط .....            | ۴۰۲ |

## بخش ششم. اسلام در جهان معاصر

|                                                   |     |
|---------------------------------------------------|-----|
| فصل اول. مبانی حکومت اسلامی و نظام دموکراسی ..... | ۴۰۷ |
|---------------------------------------------------|-----|

|     |                                             |
|-----|---------------------------------------------|
| ۴۰۷ | نهی قوام و استمرار حاکمیت اسلام             |
| ۴۰۸ | ناقدان تعالیم اسلام                         |
| ۴۰۹ | پاسخ ناقدان                                 |
| ۴۱۱ | قرآن و پیروی از حق و اکثریت                 |
| ۴۱۲ | حق حاکمیت در اسلام و نظام دموکراسی          |
| ۴۱۴ | ولایت محوری در نظام اسلامی                  |
| ۴۱۷ | تناقض دیانت و رهبانیت                       |
| ۴۱۸ | حقانیت و اکثریت مبنای دو حکومت              |
| ۴۲۱ | نگاه اجمالی به نظام دموکراسی                |
| ۴۲۳ | فضای اعتبار آرای اکثریت                     |
| ۴۳۰ | بهره‌وری سیاست بازان از دین                 |
| ۴۳۳ | فضل دوم. زمامداری در اسلام                  |
| ۴۳۴ | حاکمیت اسلام در مقاطع سه‌گانه از نگاه شیعه  |
| ۴۳۴ | ۱. حکومت در عصر بعثت                        |
| ۴۳۶ | ۲. حکومت در عصر امامت                       |
| ۴۳۸ | معیار کلامی بودن امامت                      |
| ۴۴۰ | ۳. حکومت در عصر غیبت                        |
| ۴۴۰ | ضرورت حکومت در عصر غیبت                     |
| ۴۴۵ | حکومت قضاوت و عدالت                         |
| ۴۴۶ | ۱. شبهه نارسایی اسلام در عصر حاضر           |
| ۴۴۷ | پاسخ شبهه                                   |
| ۴۴۸ | احکام سه‌گانه اسلام                         |
| ۴۵۰ | احکام نظامیه و عبادیه                       |
| ۴۵۱ | ۲. شبهه لزوم بازسازی دین                    |
| ۴۵۳ | مفهوم تحول در فهم دین                       |
| ۴۵۳ | نسبت معارف دینی با علوم تجربی               |
| ۴۵۶ | حل بخش دوم شبهه                             |
| ۴۵۹ | خطای فهم بشری و قداست مفاهیم دینی           |
| ۴۶۱ | تفاوت دو دیدگاه معرفت شناسانه و دین شناسانه |

فهرست اجمالی موضوعات ..... ۱۵

|     |                                          |
|-----|------------------------------------------|
| ۴۶۲ | شبهه نامقدس بودن فتاویٰ فقها             |
| ۴۶۴ | ترابط علوم و تدبیر جامعه                 |
| ۴۶۷ | فصل سوم. آزادی در جامعه اسلامی           |
| ۴۶۷ | مفهوم آزادی و اقسام آن                   |
| ۴۶۸ | ۱. آزادی فلسفی                           |
| ۴۶۹ | ۲. آزادی اخلاقی                          |
| ۴۶۹ | ۳. آزادی عرفانی                          |
| ۴۷۱ | ۴. آزادی حقوقی                           |
| ۴۷۱ | ۵. آزادی سیاسی                           |
| ۴۷۱ | تفسیر آزادی                              |
| ۴۷۳ | آزادی در اسلام                           |
| ۴۷۴ | مفهوم عدم اکراه در دین                   |
| ۴۷۶ | تکلیف آور بودن علم و ایمان               |
| ۴۷۸ | منع انتشار عقاید انحرافی در جامعه اسلامی |
| ۴۷۹ | فضای آزادی قلم و بیان                    |
| ۴۸۱ | قرآن و تعیین طریق احسن                   |
| ۴۸۲ | قرآن و آزادی اندیشه                      |
| ۴۸۸ | آزادی انسان در احادیث                    |
| ۴۹۰ | رهایی یا آزادی                           |

**فهرستها**

|     |              |
|-----|--------------|
| ۴۹۷ | فهرست آیات   |
| ۵۲۳ | فهرست روایات |
| ۵۳۱ | فهرست اشعار  |
| ۵۳۵ | فهرست اعلام  |
| ۵۳۹ | فهرست کتب    |
| ۵۴۳ | فهرست منابع  |

## سخن‌نامه

انسان که موضوع این عالم است و مرکزیت جهان را به عهده دارد، محور همه بایدها و نبایدهای علمی و عملی است. از سال تمامی انبیای الهی و انزال جمیع صحف آسمانی، بدان منظور صورت گرفته است که انسان را به مقصدش آشنا سازند و راه خیر و سعادت را به او بنمایانند و از شر و شقاوت و اهرابانند؛ افزون بر آنکه همه موجودات برای شکل‌گیری و نظام‌بخشی به حیات انسانی گذران عمر می‌کنند و مجری سیاست لولاك لما خلقت الافلاك<sup>۱</sup> هستند.

راه‌یابی به این مقصد سامی و نیل به آن هدف عالی، برای انسان آسان نیست. پیدایش معرفت صحیح و همه‌جانبه از يك سو، گذر از موانع و مشکلات از سوی دیگر، شکست دشمنان ستیزه‌جو از درون و تسلیم شیاطین جن و انس از بیرون از سوی سوم، از اقداماتی است که در این راستا باید صورت پذیرد.

در مجامع روایی، صراط مستقیم از شمشیر تیزتر و از موباریک‌تر معرفی شده است: أدق من الشعر وأحد من السيف. <sup>۲</sup> استاد علامه آیت الله جوادی آملی (دام‌ظله) در تبیین این حدیث نورانی فرموده است: فهم حقیقت دین از موباریک‌تر و عبور از آن از لبه تیز شمشیر دشوارتر است. از این رو بایسته است، انسان‌ها با اقدام همت و اهتمام تام، در شناسایی دین و تبعیت از آن بکوشند.

۱. بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۴۰۵.

۲. الکافی، ج ۸، ص ۳۱۲.

یکی از مقولات مهم و اساسی دربارهٔ انسان، حیات اجتماعی و نظام‌هایی است که در این حیات شکل می‌گیرد. در تحلیل روابط انسانی به سه رابطه عمده اشاره می‌شود: رابطه انسان با خود، رابطه انسان با خدا و رابطه انسان با جهان. بخشی از رابطه نوع اخیر، روابط انسانی و مناسبات اجتماعی اوست که دشوارترین رابطه به لحاظ معرفتی، و سخت‌ترین مناسبات به لحاظ عملی است؛ زیرا انسان وقتی خود را در دریای وسیع و عمیق جامعه می‌بیند و نیازها و انتظارات جامعه را مشاهده می‌کند و نیز رسالت خود را نسبت به جامعه بررسی می‌کند، امر صعب، بلکه مستعصیب و دشوار حیات اجتماعی سالم و پاکیزه را کاملاً احساس می‌کند.

از این رو شناخت صحیح نسبت به حیات اجتماعی و نقش و رسالت انسان در آن ساخت، از جمله ضروری‌ترین معرفت‌های بشری است که تنها در صورت اصلاح این روابط و تصحیح این مناسبات، فرد و جامعه رشد و تکامل پیدا می‌کنند. با تأسیف فراوان باید اذعان داشت که علیرغم وجود اصول، مبانی و ارزش‌های مفید و سازنده فراوانی که در عرصه حیات اجتماعی، بر اساس تعالیم و جانی و آموزه‌های اسلامی وجود دارد، هنوز هم سیاستی صحیح و نظامی منطقی در اصلاح روابط اجتماعی و مناسبات انسانی تدوین نشده است.

بی‌شک این حیات اجتماعی است که سیطره خود را بر همه روابط انسانی، حتی روابط خود با خود و خود با خدای خود سایه افکن می‌سازد؛ به گونه‌ای که سایر مناسبات انسانی از این رابطه اصلی و اساسی الهام می‌پذیرد؛ به عبارت دیگر، وقتی مناسبات اجتماعی بر اساس اصول و مبانی ناصحیح شکل گرفت و مدل‌های غربی یا التقاطی، نفوذ و سلطه خود را بر جامعه و روابط آن گستراند و هنجارهای اصیل و مناسبات صحیح جامعه شکسته شد، طبعاً انسان نیز در روابط با خود دچار سردرگمی و حیرت می‌شود، بلکه چه بسا در رابطه با خدای خود نیز تردید و نگرانی احساس می‌کند.

البته این موضوع از نگاه متفکران، به خصوص جامعه‌شناسان، دور نبوده و از دیرباز و از زمان حکمای باستان، دانشمندان به این امر پرداخته‌اند؛ حکمای بزرگی چون افلاطون به این مسئله، به عنوان دغدغه‌ای بشری توجه کرده‌اند و همواره تقسیم جوامع به مدل‌های مختلف و ایجاد مدینه آرمانی و فاضله از بصیرت آنان دور نبوده است؛ این مسیر فکری تا کنون ادامه یافته و امروزه مکتب‌های مختلف جامعه‌شناسی، در عرصه علوم ظهور و بروز یافته است؛ لیکن این گونه مکاتبات اجتماعی، همواره ملهم از جهان‌بینی‌های نادرست و ایدئولوژی‌های ناصحیح شکل گرفته و فلسفه جامعه‌شناسی و علم جامعه‌شناسی‌ای که متأثر از جهان‌بینی الحادی و تفکر سکولار باشد، چیزی جز جامعه آزاد، رها و بی‌هدف را ترسیم نمی‌کند؛ گرچه تلاش علمی عالمان صحیح‌منظر و اندیشه‌های صائب برخی دانشمندان این عرصه، همواره نقطه حرکت و امید را در عقل و دل علاقه‌مندان باقی نگاه داشته است.

سعی و تلاش اندیشمندان اسلامی و متفکران روزگار ما بر این مهم ارزشمند و ستودنی است؛ به خصوص قیام علمی آیت الله شهید، متفکر توانا، استاد مطهری که در قبال پینش الحادی، در بررسی حرکت‌های اجتماعی بر اساس جبر تاریخ، با ارائه مدلی از حیات اجتماعی بر اساس تعالیم وحیانی و داده‌های عقل ناب بشری، به اقدامی ستودنی دشت یازیده است.

استاد فرزانه حضرت آیت الله جوادی آملی (دام‌ظله) نیز بر اساس اسلوب و روش حکیمانه خود، جامعه نمونه اسلامی را بر اساس تعالیم قرآنی بررسی کرده و در مقام تفسیر آیه پایانی سوره مبارکه آل عمران: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»<sup>۱</sup>، بحث مستوفایی را پیرامون جامعه مطرح فرموده

است. این مبحث زیربنای بررسی وسیع‌تر و عمیق‌تری با همین رویکرد قرآنی دربارهٔ جامعه قرار گرفته است که بر همین اساس، کتاب حاضر با گذر از مراحل عمیق تحقیق و تفحص، در زمینهٔ جامعه قرآنی، در خدمت فرهنگ اصیل دینی و قرآنی قرار گرفت.

امید است عالمان و اندیشوران مسائل اجتماعی و جامعه‌شناسان معرفت دوست و ایمان‌مدار، از این تحقیق عالمانه غفلت نورزند و جامعه را از این ثمرهٔ قرآنی بی‌بهره نگذارند و در تحقیق و تدریس، دانشجویان و دانش‌پژوهان را از این شعاع قرآنی روشن سازند و مولدان فرهنگ اجتماع و مسئولانی که با دغدغه‌های دینی و عملی به فکر اصلاح ساختار و تصحیح روابط و مناسبات اجتماعی‌اند، از این داده‌های علمی و قرآنی سود ببرند.

یادآور می‌شود که گرچه استاد در این کتاب نیم‌نگاهی به مباحث علم جامعه‌شناسی حاضر داشته؛ لیکن رویکرد اصلی ایشان بهره‌مندی از آموزه‌ها و مباحث قرآنی و منظر تفسیری است.

این کتاب با تحقیق و تنظیم دوست فاضل جناب حجت الاسلام آقای مصطفی خلیلی در گروه تفسیر موضوعی پژوهشکدهٔ علوم و حیاتی معارج، در شش بخش نظام یافته است. مرکز نشر اسراء از ایشان و حجج اسلام آقایان غروی، پارسانیا، اسلامی و شفیعی که در تدوین این کتاب همکاری شایانی داشته‌اند و نیز حجت الاسلام آقای بندعلی که ویرایش این اثر را برعهده گرفتند، قدردانی و سپاسگزاری می‌کند.